

УДК 373.3(477)

DOI 10.31494/2412-9208-2018-1-1-47-55

О. Б. Ярова,
кандидат педагогічних наук, доцент
(Бердянський державний педагогічний університет)
olenayarova2017@gmail.com

РЕГУЛЯТИВНО-СТРАТЕГІЧНІ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЗМІСТОВІ ЗАСАДИ ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ

Анотація

У статті проаналізовано регулятивно-стратегічні та організаційно-змістові засади національної початкової школи, що скеровують розвиток цієї освітньої ланки в третьому тисячолітті. Схарактеризовано ключові організаційні та управлінські трансформації в початковій освіті. Розкрито особливості стандартизації змісту початкової освіти як соціально-детермінованого, багатовимірного, динамічного педагогічного феномену.

Ключові слова: початкова освіта, закон, стратегія, трансформація, державний стандарт, стандартизація.

Summary

The article analyzes the regulatory-strategic, organizational and content principles of the national primary school, which guide the development of this educational branch in the third millennium. The key organizational and managerial transformations in primary education are described. The peculiarities of the standardization of primary education content as a socially determined, multidimensional, and dynamic pedagogical phenomenon are revealed.

Key words: primary education, law, strategy, transformation, state standard, standardization.

Постановка проблеми. На рубежі ХХ–ХХІ століть у контексті розбудови єдиного європейського освітнього простору та реалізації принципу навчання впродовж життя початкова освіта в Україні отримує завдання створити міцне підґрунтя для подальшого прогресу особистості. Реалізація завдань інтелектуального, фізичного, емоційного розвитку особистості, формування мотивації для подальшої освіти та самоосвіти потребує оновлення законодавчої бази шкільництва та пошуку ефективних організаційних і управлінських стратегій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми модернізації початкової ланки українського шкільництва висвітлюються в дослідженнях таких вітчизняних учених, як І. Бех, Н. Бібік, О. Будник, І. Бужина, М. Вашуленко, Н. Гавриш, Л. Коваль, Я. Кодлюк, О. Комар, А. Крамаренко, О. Савченко, Л. Петухова, О. Хижна, Л. Хоружа та ін. Серед головних напрямів діяльності наукових шкіл академіків НАПН України Олександрі Савченко, Надії Бібік та Миколи Вашуленка сьогодні – участь у розробці стратегічних документів з розвитку національної системи початкової освіти.

Мета статті – розкрити особливості розвитку регулятивно-стратегічних та організаційно-змістових засад початкової освіти в Україні.

Виклад основного матеріалу. Функціонування початкової освіти в Україні регулюється *державним законодавством* (Конституція України (1996 р.), Закон України “Про загальну середню освіту” (1999 р.), Закон України

“Про освіту” (2017 р.) і *стратегічними орієнтирами* (Державна національна програма “Освіта” (“Україна XXI століття”) (1993 р.), Національна доктрина розвитку освіти України у XXI столітті (2002 р.), Національна стратегія розвитку освіти в Україні на 2012–2021 роки (2013 р.), Концепція реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти “Нова українська школа” (2016 р.)), що визначають її вихідні позиції та перспективи розвитку.

Так, стаття 53 Конституції України гарантує кожному громадянину доступність і безоплатність дошкільної, повної загальної середньої, професійно-технічної, вищої освіти в державних і комунальних закладах [7].

Закон України “Про загальну середню освіту” (1999 р.) окреслює правові, організаційні та фінансові засади функціонування і розвитку системи загальної середньої освіти, що сприяє вільному розвитку людської особистості на принципах гуманізму та демократизму, зв'язку зі світовою та національною історико-культурною спадщиною, наступності та безперервності [5].

У статті 12 Закону України “Про загальну середню освіту” зазначається, що початкова загальна освіта в Україні надається дітям, починаючи з шести-або семирічного віку, впродовж 4 років навчання загальноосвітніми навчальними закладами I–III ступеня різних форм власності, ураховуючи, що школи кожного з трьох ступенів можуть функціонувати разом або самостійно.

Стаття 15 указує, що базовий навчальний план загальноосвітніх навчальних закладів визначає структуру та зміст освіти через інваріантну і варіативну складові, які встановлюють погодинне та змістове співвідношення між освітніми галузями (циклами навчальних предметів), граничне допустиме навчальне навантаження учнів та загальнорічну кількість навчальних годин.

Відповідно до статті 16 структура навчального року (за чвертями, півріччями, семестрами) та тривалість навчального тижня встановлюються загальноосвітнім навчальним закладом у межах часу, передбаченого робочим навчальним планом. Там само вказується, що контроль за відповідністю освітнього рівня учнів, які закінчили загальноосвітній навчальний заклад I ступеня, вимогам Державного стандарту початкової освіти здійснюється шляхом їх державної підсумкової атестації (ДПА). Зміст, форми і порядок проведення ДПА визначаються і затверджуються централізовано, що забезпечує формування державної політики у сфері освіти.

Закон України “Про освіту” 2017 року став результатом теоретичного осмислення сучасного стану та визначення перспектив подальшого розвитку національної системи освіти в контексті масштабних євроінтеграційних і глобалізаційних процесів. Основними принципами реформування освіти, закладеними в новому Законі, є [6]:

- забезпечення якості освіти;
- приведення структури освіти у відповідність до міжнародних стандартів з метою розширення можливостей випускників освітніх програм;
- реалізація можливості здобуття освіти впродовж усього життя;
- децентралізація управління та забезпечення автономії закладів освіти;
- запровадження нової формули фінансування освіти, що базується на визначенні бюджетних витрат у розрахунку на учня (студента);
- підвищення кваліфікації і підняття соціального статусу педагога.

Стаття 12 Закону України “Про освіту” (2017 р.) відносить початкову освіту тривалістю 4 роки до I рівня повної середньої освіти (МСКО 1), яка для

громадян України є обов'язковою та безоплатною і здобувається з шести років.

Закон передбачає оптимізацію організації навчання в початковій школі:

– *циклічність* – освітній процес може організовуватися за циклами, поділ на які здійснюється з урахуванням вікових особливостей фізичного, психічного та інтелектуального розвитку дітей;

– *доступність* – початкова освіта здобувається в закладі освіти за місцем проживання дитини (за необхідності органи місцевого самоврядування забезпечують підвезення до закладу освіти чи його філії), в сім'ї або за участю вчителя чи фізичних осіб, які здійснюють освітню діяльність;

– *групування учнів* – для здобуття початкової освіти діти (незалежно від їх кількості) одного або різного віку можуть бути об'єднані в один або в різні класи (групи), де освітній процес організовується одним чи кількома вчителями в найбільш зручній та доцільній формі для виконання стандарту початкової освіти;

– *адаптивність* – тривалість уроків у перших класах становить 35 хвилин, у других – четвертих класах – 40 хвилин з можливістю обирати інші форми освітнього процесу і проведенням додаткових, індивідуальних занять та консультацій з учнями;

– *автономність* – держава гарантує академічну, організаційну і кадрову автономію закладів освіти.

Блок стратегічних документів, що визначають напрями розвитку національної системи освіти і в її рамках – початкової школи, представлений програмами і доктринами на державному рівні.

Згідно з Державною національною програмою “Освіта” на початкову школу покладається завдання забезпечити загальний розвиток дитини, вміння впевнено читати, писати, знати основи арифметики, первинні навички користування книжкою та іншими джерелами інформації, формування загальних уявлень про навколишній світ, засвоєння норм загальнолюдської моралі та особистісного спілкування, основ гігієни, вироблення перших трудових навичок [5].

Головними завданнями реформування загальної середньої освіти, у тому числі і початкової, стають:

– визначення змісту загальноосвітньої підготовки і базових дисциплін, встановлення раціонального співвідношення між гуманітарними та природничо-математичними складовими змісту, впровадження інтегрального принципу навчання;

– відповідне науково-педагогічне, методичне та інформаційне забезпечення навчання, впровадження нових педагогічних технологій;

– розробка державних стандартів усіх рівнів загальної середньої освіти;

– створення системи варіативного навчання і виховання, спроможної задовольнити особистісні потреби учнів і розкрити їхні здібності;

– розвиток системи загальноосвітніх навчальних закладів нового покоління;

– розбудова сільської школи [5].

Попри визначені пріоритети розвитку освіти та створення відповідної правової бази, стан справ у галузі освіти, темпи та глибина перетворень не

повною мірою задовольняють потреби особистості, суспільства і держави, що спонукає розробку та затвердження у 2002 р. “Національної доктрини розвитку освіти у XXI столітті”, в якій акцентується особистісна орієнтація освіти, формування національних і загальнолюдських цінностей, гарантія громадянам рівних можливостей у здобутті освіти, постійне підвищення її якості, розвиток системи безперервної освіти та навчання протягом життя, запровадження інформаційних технологій та інтеграція вітчизняної освіти до європейського та світового освітніх просторів [9].

Уперше в “Національній доктрині розвитку освіти у XXI столітті” йдеться про нову модель управління сферою освіти – державно-громадську, яка має враховувати регіональні особливості, тенденції до зростання автономії навчальних закладів, конкурентоспроможності освітніх послуг. Модернізація управління освітою передбачає оптимізацію державних управлінських структур, децентралізацію управління та виховання лідерів у сфері освіти [9].

“Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 року” конкретизує основні шляхи реалізації концептуальних ідей та поглядів розвитку освіти, визначених “Національною доктриною”. Серед актуальних викликів, які стримують розвиток і не дають можливості забезпечити нову якість освіти, зокрема початкової, “Національна стратегія” виокремлює [10]:

– обмеженість доступу до якісної освіти окремих категорій населення (діти, які проживають у сільській місцевості, діти з особливими освітніми потребами, обдарована учнівська молодь, діти мігрантів);

– недостатній розвиток мережі дошкільних навчальних закладів;

– недосконалість системи національного моніторингу та оцінювання якості освіти;

– невисокий рівень заробітної плати працівників освіти;

– низький рівень фінансово-економічного, матеріально-технічного, навчально-методичного та інформаційного забезпечення навчальних закладів;

– недостатній розвиток громадського самоврядування закладів освіти.

Важливими для початкової школи є заявлені в “Національній стратегії”:

– оновлення цілей і змісту освіти на основі компетентнісного підходу та особистісної орієнтації;

– перебудова навчально-виховного процесу на засадах розвивальної педагогіки, спрямованої на раннє виявлення та найбільш повне розкриття потенціалу дітей, з урахуванням їх вікових та психологічних особливостей;

– побудова ефективної системи національного виховання на засадах загальнолюдських, полікультурних, громадянських цінностей, забезпечення фізичного, морально-духовного, культурного розвитку дитини;

– системне підвищення якості освіти на інноваційній основі;

– посилення мовної, інформаційної, екологічної підготовки учнів;

– створення безпечного освітнього середовища;

– забезпечення функціонування ефективної системи інклюзивної освіти;

– удосконалення системи підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації педагогічних та керівних кадрів [10].

Новацією в порівнянні з попередніми стратегічними документами в “Національній стратегії” є розділ “Національний моніторинг та оцінка системи освіти”, в якому зазначається, що перспективними напрямками забезпечення

моніторингу та оцінювання якості освіти в Україні повинні стати: розроблення системи показників якості освіти на національному рівні, які відображають умови, процеси та освітні результати; проведення моніторингу якості ресурсного забезпечення, освітніх процесів і результатів; участь у міжнародних порівняльних дослідженнях якості освіти (TIMSS, PISA, PIRLS тощо); оприлюднення достовірної інформації щодо умов і результативності функціонування системи освіти на різних її рівнях.

Спробою розв'язати накопичені впродовж усього періоду існування незалежної України численні проблеми системного характеру в освітньому секторі стає проект Концепції розвитку освіти України на період 2015–2025 років [8]. Стратегічна дорадча група “Освіта” при МОН України, проаналізувавши протиріччя та бар'єри в розвитку національної системи освіти на всіх рівнях, виокремила актуальні на сьогодні напрями реформ, серед яких:

- структура освіти;
- зміст освіти;
- доступ до якісної освіти;
- кадри, їхній професійний розвиток і соціальний статус;
- управління, фінансування, менеджмент.

Для початкової школи проект Концепції передбачає такі *організаційні* трансформації [8, с. 6, 11]:

- збільшення тривалості навчання на цьому освітньому рівні до 6 років;
- забезпечення можливості здобуття освіти I ступеня за місцем проживання, використовуючи різні форми, зокрема сімейну та індивідуальну;
- функціонування початкової 6-річної школи за будь-якої кількості учнів.

Трансформації на рівні *змісту* початкової освіти пов'язані з питаннями громадянського виховання, для розвитку якого автори проекту пропонують затвердження єдиної комплексної загальнодержавної програми громадянського виховання та системи ціннісного орієнтування на рівні дошкілля і середньої школи. Крім того, Концепцією передбачено встановлення мінімального обсягу знань і навичок з військово-спортивної й медичної підготовки, цивільної оборони та безпеки життєдіяльності для різних ступенів освіти [8, с. 9–10].

Управлінські трансформації, на думку авторів проекту, займають центральне місце в освітніх реформах і мають завданням реорганізувати систему управління, фінансування і менеджменту освіти шляхом децентралізації, дерегуляції, запровадження інституційної, академічної й фінансової автономії навчальних закладів, дотримання принципу відповідальності навчальних закладів за результати освітньої та виховної діяльності [8, с. 17]. Необхідною умовою досягнення поставлених цілей є створення єдиного реєстру надавання освітніх послуг (навчальних закладів, викладачів, адміністрації) та державної інформаційно-освітньої платформи для управління ІКТ на всіх рівнях освітньої системи.

Важливим кроком у розвитку початкової школи, згідно з пропозиціями Концепції, може стати запровадження школоцентричного (school-based) менеджменту та визначення на законодавчому рівні ролі громадськості, зокрема опікунських рад, в управлінні ЗНЗ, що дозволило б ефективніше

вирішувати кадрові та фінансові питання, а саме:

- перехід на контрактну систему працевлаштування як для вчителів, так і адміністрації;
- формування і затвердження штатного розпису наглядовими радами;
- легітимізація існування фондів розвитку (ендаументу);
- стимулювання якісної освітньої діяльності через систему державних грантів тощо.

Ключовим аспектом управлінських трансформацій у національній освіті залишається контроль її якості. У цьому секторі Концепція передбачає створення національної системи якості освіти (НСЯО) та запровадження єдиної системи статистики і параметрів вимірювання якості освіти. До того ж, автори проекту пропонують законодавчо закріпити участь України в міжнародних моніторингових дослідженнях (PISA, TIMSS, PEARLS) [8, с. 21].

Незважаючи на той факт, що проект Концепції розвитку освіти України на період 2015–2025 років залишився без державної підтримки, значна кількість прогресивних ідей, висловлених авторами, склала підґрунтя реформи “Нова українська школа”.

Виконання завдань, окреслених у національних стратегічних документах з освітньої політики, підтримується стандартизацією змісту початкової освіти. За роки незалежності в Україні впроваджено два Державні стандарти початкової загальної освіти і підготовлена його третя редакція.

Затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 16 листопада 2000 р. № 1717 Державний стандарт початкової загальної освіти є складовою Державного стандарту загальної середньої освіти та передбачає всебічний розвиток і виховання особистості через формування в учнів мовленнєвих, читацьких, обчислювальних умінь і навичок, бажання і вміння вчитися. Поряд з функціональною підготовкою за роки початкової освіти стандарт передбачає набуття учнями особистого досвіду культури спілкування і співпраці в різних видах діяльності, самовираження у творчих завданнях [2].

Структурно Державний стандарт початкової загальної освіти складається з Базового навчального плану початкової школи, що встановлює погодинне співвідношення між освітніми галузями і визначає гранично допустиме навантаження учнів та загальнорічну кількість годин.

Зміст кожної освітньої галузі визначається за змістовими лініями, які реалізуються шляхом вивчення окремих предметів або інтегрованих курсів. Добір змісту початкової освіти здійснено з урахуванням принципів наступності та неперервності, доступності та науковості, індивідуалізації та гуманізації навчально-виховного процесу, взаємозв'язку навчання, виховання і розвитку.

Базовим навчальним планом передбачено інваріантну складову частину змісту, що формується на державному рівні та є обов'язковою для всіх загальноосвітніх навчальних закладів, та варіативну складову, яка визначається навчальним закладом самостійно з урахуванням його особливостей та індивідуальних освітніх потреб учня.

Державний стандарт є основою для розробки навчальних програм початкової школи, відповідно до яких здійснюється підготовка варіативних програм і підручників.

Оновлений у 2011 р. Державний стандарт початкової загальної освіти ґрунтується на засадах особистісно зорієнтованого і компетентнісного

підходів, що акцентують результативну складову засвоєння змісту початкової освіти [3]. Стандарт також включає базовий навчальний план початкової загальної освіти, загальні характеристики інваріантної та варіативної складових змісту та державні вимоги до рівня загальноосвітньої підготовки учнів у термінах результатів навчання. Крім предметних компетентностей, уперше йдеться про оволодіння учнями впродовж навчання в початковій школі ключовими компетентностями, що передбачають особистісно-соціальний та інтелектуальний розвиток молодших школярів.

З вересня 2017 р. у 100 пілотних школах України апробується з метою доопрацювання і впровадження з вересня 2018 р. в усіх державних навчальних закладах третій Державний стандарт початкової загальної освіти. Цей процес відбувається в рамках реформи “Нова українська школа”. Спираючись на теоретичну й світоглядну спадщину класичної та сучасної педагогіки України і світу, Стандарт уперше ґрунтується на таких принципах, як презумпція талановитості дитини, цінність дитинства, радість пізнання, розвиток особистості, гарантія здоров’я і безпеки.

Новаціями Стандарту початкової освіти третього покоління є [4]:

- запровадження циклів початкової освіти;
- розробка змісту початкової освіти на основі компетентнісного підходу;
- управління змістом початкової освіти через навчальні програми предметів / курсів, модельні навчальні програми, Базовий навчальний план, робочий навчальний план закладу освіти;
- організація освітнього процесу із застосуванням діяльнісного підходу на інтегровано-предметній основі;
- збільшення до 20% резервного часу в навчальних програмах з усіх предметів і курсів;
- розширення переліку освітніх галузей;
- конкретизація вимог до рівня загальноосвітньої підготовки учнів через визначення загальних очікуваних результатів (ЗОРи) щодо рівня розвитку кожного вміння на завершення циклу, конкретних очікуваних результатів (КОРи) та очікуваних результатів тижня;
- впровадження постійного спостереження за навчальним поступом учнів і формуального оцінювання їхніх досягнень;
- формування наскрізних умінь у розвитку учнів;
- підтримка Стандарту шляхом створення національної електронної платформи.

Таблиця 1

Порівняльна характеристика державних стандартів початкової освіти в Україні

Аспект стандарту	Державний стандарт початкової загальної освіти 2000 р.	Державний стандарт початкової загальної освіти 2011 р.	Державний стандарт початкової загальної освіти 2018 р.
Структура початкової освіти	4 роки навчання	4 роки навчання	2 цикли навчання
Мета початкової освіти	всебічний розвиток та виховання особистості через формування в учнів мовленнєвих,	оволодіння учнями ключовими компетентностями, які передбачають їх	гармонійний розвиток дитини відповідно до її вікових та індивідуальних

	читацьких, обчислювальних умінь і навичок, бажання і вміння вчитися, набуття достатнього особистого досвіду культури спілкування і співпраці в різних видах діяльності, самовираження у творчих видах завдань	особистісно-соціальний та інтелектуальний розвиток	психофізіологічних особливостей і потреб, виховання загальнолюдських цінностей, підтримка життєвого оптимізму, розвиток самостійності, творчості та допитливості
Теоретичні засади	знаннявий та діяльнісний підходи	особистісно зорієнтований та компетентнісний підходи	компетентнісний та інтегрований підходи
Структура стандарту	– Базовий навчальний план початкової школи; – зміст освітніх галузей; – результати навчання	– Базовий навчальний план початкової загальної освіти; – загальна характеристика інваріантної та варіативної складових змісту початкової загальної освіти; – державні вимоги до рівня загальноосвітньої підготовки учнів	– Базовий навчальний план; – державні вимоги до рівня загальноосвітньої підготовки учня / учениці; – змістові лінії та конкретні очікувані результати (КОРи) навчання в рамках кожної освітньої галузі; – покажчик наскрізних умінь
Інваріантна та варіативна складові	+	+	+
Освітні галузі та змістові лінії	6 освітніх галузей: “Мови і літератури”, “Математика”, “Людина і світ”, “Здоров’я і фізична культура”, “Технології”, “Мистецтво”	7 освітніх галузей: “Мови і літератури”, “Математика”, “Природознавство”, “Суспільствознавство”, “Здоров’я і фізична культура”, “Технології”, “Мистецтво”	9 освітніх галузей: – мовно-літературна; – математична; – природнича; – технологічна; – інформатична; – соціальна і здоров’я-збережувальна; – фізкультурна; – громадянська та історична; – мистецька
Ключові та предметні компетентності у змісті	-	комунікативна, математична, природознавча, соціальна і громадянська, здоров’язбережувальна, інформаційно-комунікаційна, технологічна, самовираження	+
Оцінювання досягнень учнів	1-й рік навчання – вербальна	1-й рік навчання – вербальна	спостереження впродовж усього

	характеристика знань; у наступних класах – поточне і підсумкове оцінювання за 12-бальною шкалою	характеристика знань; у наступних класах – поточне і підсумкове оцінювання за 12-бальною шкалою	періоду навчання; 1-й цикл – формувальне оцінювання, 2-й цикл – підсумкове оцінювання за 12-бальною шкалою
--	---	---	--

Висновки. Таким чином, суспільно-політичні ініціативи за роки незалежності стимулювали реформування початкової освіти в Україні. Проведений аналіз сформульованих у законодавчих і стратегічних документах завдань дозволяє виокремити такі загальні тенденції розвитку національної початкової школи, як ціннісна орієнтація освітнього процесу (патріотичне, громадянське, моральне, екологічне, естетичне виховання учнів); оптимізація організації навчання; застосування в навчанні діяльнісного та інтегрованого підходів; стандартизація та компетентнісна спрямованість змісту; модернізація системи оцінювання успішності молодших школярів; децентралізація і розвиток громадської участі в управлінні школою; розширення шкільної автономії в академічних, кадрових і фінансових питаннях.

Перспективи подальших пошуків у напрямі дослідження вбачаємо у вивченні досвіду європейських держав щодо проведення трансформацій на змістовому та організаційно-управлінському рівнях початкової освіти з метою використання прогресивних ідей у розбудові нової української школи.

ЛІТЕРАТУРА

1. Державна національна програма “Освіта” (“Україна XXI століття”) [Електронний ресурс]. – 1993. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/896-93-%D0%BF>
2. Державний стандарт початкової загальної освіти [Електронний ресурс]. – 2000. – Режим доступу : <http://old.mon.gov.ua/ua/often-requested/state-standards/>
3. Державний стандарт початкової загальної освіти [Електронний ресурс]. – 2011. – Режим доступу : http://osvita.ua/legislation/Ser_osv/17911/
4. Державний стандарт початкової загальної освіти [Електронний ресурс]. – 2018. – Режим доступу : <http://nus.org.ua/library/>
5. Закон України “Про загальну середню освіту” [Електронний ресурс]. – 1999. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/651-14>
6. Закон України “Про освіту” [Електронний ресурс]. – 2017. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>
7. Конституція України [Електронний ресурс]. – 1996. – Режим доступу : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/Z960254K.html#63
8. Концепція розвитку освіти України на період 2015–2025 років. – 2014. – 22 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.tnpu.edu.ua/EKTS/proekt_koncept.pdf
9. Національна доктрина розвитку освіти у XXI столітті [Електронний ресурс]. – 2002. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/347/2002>
10. Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 року [Електронний ресурс]. – 2013. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/344/2013>

Стаття надійшла до редакції 17.02.2018